

VII

XVI. Asırda Ayntâb Şehri ve Ermeniler

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

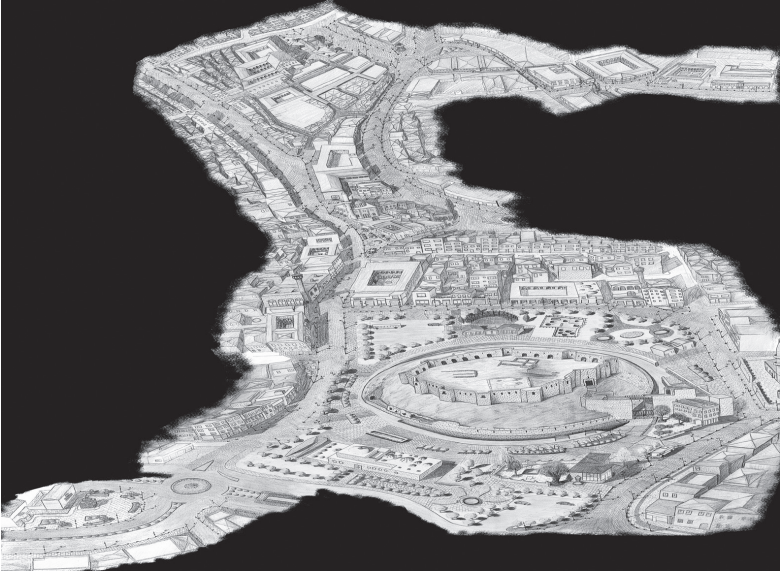
Gaziantep Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Gaziantep

Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birleştiği noktada yer alan Ayntâb, Dülük'ün zaman içerisinde ehemmiyet kaybetmesiyle ön plana çıkmıştır. 527 – 565 yılları arasında Bizans İmparatoru I. İustinianos, Euphratesia (Orta Fırat) bölgesinde Sasanî tehlikesini savuşturmak gayesiyle önceleri bir veya birkaç burçtan ibaret gözetleme kulesi veya karakolu pozisyonunda Δήβα = Deba (Diba, Teba)¹ kalesini yeniden yaptırmıştı². Anadolu veya Ortadoğu üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesi olan pek çok devlet, askerî ve ticarî yolların birleştiği ve zirai üretiminin de verimli olduğu Ayntâb ve havalisini almak için birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girişmişlerdi³. Bu bağlamda Ayntâb; Hitit, Mitanni, Med, Asur, Pers, Makedonyalı İskender, Selefkos, Roma, Doğu Roma (Bizans), Sasanî, Müslüman Arap, Emevî, Abbasî, Selçuklu, Edessa Haçlı Kontluğu, Fatimi, Eyyübi, Dulkadirli, Memluklu ve Osmanlı egemenliği altına kaldı⁴.

XI. yüzyılın sonlarına doğru Büyük Selçuklu Devleti zamanında başlayan Türk-İslâm hâkimiyeti⁵, zaman zaman kesintiye uğrasa da gelişerek devam etmişti. XVI. yüzyılın başlarında İran, Irak ve Azerbaycan'a hâkim olduktan sonra Anadolu'ya doğru genişleme gayesinde olan Safevîleri mağlup eden Osmanlılar⁶, Anadolu coğrafyasında yayılmacı bir siyaset takip ettiler. Osmanlıların Safevîlerle olan mücadelesinde Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin Şah İsmail'i destekler görünmesi üzerine iki devlet arasındaki ilişkiler bozuldu. Nitekim kısa bir süre sonra Osmanlılar, Memlûklü topraklarına doğru yürüyüşe geçtiler.

Ayntâb yakınlarındaki Merzümân suyu kenarında Osmanlılar ordugâh kurunca, Memlûklülerin Ayntâb naibi Yunus Bey, Osmanlı hizmetine girdi⁷. 20 Ağustos 1516 tarihinde Yunus Bey'in kılavuzluğunda ilerleyen Sultan Selim, Ayntâb'a geldi.⁸ Bu suretle Ayntâb, Osmanlı idaresine geçmiş oldu⁹.

Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye arasında gerek askerî ve gerekse iktisadî bakımdan stratejik bir konumda yer alan Ayntâb, Osmanlı hâkimiyetine girdikten kısa bir süre sonra yeni bir idarî yapılanmaya dâhil edildi. Kısa bir süre de olsa bölgedeki Memlûk sistemi devam etse daha sonradan değişime uğradı. Osmanlı idari yapılanması içerisinde Ayntâb; Suriye, Mısır, Filistin ve Hicaz'ı içine alan Vilâyet-i Arab eyaletinin sınırları içerisinde bir sancak olarak yer aldı¹⁰. Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Ayntâb, Halep vilayetine bağlandı¹¹. 1531'de ise Dulkadir eyaletine bağlı sancak haline getirildi¹². Ayntâb'ın idari statüsü, XVI. yüzyıl sonlarına kadar bu şekilde devam etti¹³.

Resim 1: XVI. Yüzyıl Ayntâb Şehir Planı¹⁴

Ermeni kaynaklarında Anthaph¹⁵ olarak zikredilen Ayntâb'ta Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Ermeni mevcudiyetini tespit etmek mümkündür. XVI. yüzyılda şehirdeki nüfusun çoğunluğunu Müslüman

ahali teşkil etmekteydi. Bunun yanı sıra şehir merkezinde mevcutları az olmakla birlikte Ermeni nüfusu mevcuttu. Hıristiyan dinine mensup Ermeniler, kendi adlarıyla anılan Ermeniyan Mahallesi'nde ikamet etmekteydiler¹⁶.

1536 tarihli tahrir defterinde; ilk defa az miktarda Ermeni nüfusu bulunmaktaydı. Bu sayımda vergi ödemekle mükellef; 44 hane ve 11 mücerred Ermeni'nin olduğu belirlenmiştir¹⁷. Araştırmacılar arasında genelde kabul edilen görüşe göre; bir hanenin beş kişiden meydana geldiği kanısı göz önüne alındığında¹⁸ Ayntâb şehrinde (44 x 5) + 11 = 231 Ermeni nüfusunun olduğu söylenebilir¹⁹. Bu tahmini sonucun şehrin genel nüfusuna oranı ise % 2,18 idi. Sosyal ve ekonomik yapıda insanın rolünü ortaya koyma açısından tahmini nüfus önemlidir. Bu bağlamda Ayntâb şehrinin demografik yapısı içerisinde meskûn Ermeni nüfusunun belirlenmeye çalışılmıştır. İncelemeler neticesinde bazı Ermenilerin Ayntâb'a göç etmişlerdi. Mardinli, Erganili, Harputlu, Maraşlı, Zeytunlu, Erzincanlı, Urfalı ve Çermikli Ermeniler, Ayntâb'a gelerek yerleşmişlerdi²⁰. Şehir sakini Ermenilerin isimleri tespit edildi. Kullandıkları isimler arasında Agob, Aleksanos, Bedros, Bogos, Haçık, Karabed, Kevork, Kirkor, Ovannes, Serkis, Tomas ve Todor gibi Ermeni isimlerinin yanı sıra Budak, İskender, Kara, Karagöz, Murad, Temür ve Tanrıverdi gibi Türkçe isimler de dikkat çekmektedir²¹.

1543 yılında yapılan ikinci tahrir sayımında Ermeni Mahallesi'nde 28 hane ve 6 mücerred kayıtlıdır²². Dolayısıyla Ayntâb şehrinde (28 x 5) + 6 = 146 Ermeni nüfusunun olduğu söylenebilir. Bu tahmini sonuç şehir nüfusuna orantılanırsa % 1,36'ya karşılık gelmekteydi. Görüleceği üzere şehirdeki Ermeni nüfusu önceki sayıma oranla % 0,82 oranında azalmıştır. Yedi yıllık bir süreç içerisinde yaşanan düşüşün nedeninin Orul köyüne yapılan göçlerden kaynaklandığı düşünülmektedir²³.

XVI. yüzyılın ortalarına doğru Ayntâb şehrinin imar ve iskânına yönelik çalışmalar yapılmıştır. 1536 yılındaki tahriri sayımdan yaklaşık kırk yıl sonra yapılan sayımında da şehirde büyüme dikkat çekmektedir. Bu büyüme özellikle nüfus bağlamındadır²⁴. 1574'deki sayım sonucunda vergi mükellefi 79 Ermeni hanesi kayıtlıydı²⁵. Klasik hesaplama prensibine göre; şehirdeki tahmini Ermeni nüfusu $79 \times 5 = 395$ idi. Genel şehir nüfusunun 16 500 – 17 000 arasında olduğu göz önüne alınırsa Ermenilerin şehirdeki oranı % 2,30'a tekabül etmekteydi. Anlaşılacağı üzere Ermeni nüfusu önceki sayıma oranla artmıştır. Son sayımda klasik Ermeni isimleri taşıyanların yanı sıra Abdullah, Ahmed, Hacı, Musa,

Yunus ve Yusuf gibi Müslüman isimleri taşıyanlar vardı. Özellikle bu durum ihtida(din değiştirme) hareketinin göstergesi olarak kabul edilebilir²⁶.

Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte Ayntâb şehrinde mevcutları azda olsa Ermeni varlığı görülmektedir. 1536'da şehir nüfusunun % 2,18; 1543'te şehir nüfusunun %1,36; 1574'te şehir nüfusunun % 2,30'unu Ermeniler teşkil etmişti. 1536 ile 1543 yılları arasında toplam şehir nüfusunun 10 600 – 10 746 olmasına karşılık, yüzyılın ikinci yarısında şehir nüfusuna paralel olarak Ermeni nüfusunda da artış gözlenmiştir²⁷. Netice itibarıyla XVI. yüzyılda genel nüfusu 10 000'lerin üzerinde olan Ayntâb şehri için Ermeni nüfusu oranı belirlemek gerekirse % 1,9 sayısına ulaşmak mümkündür. Elbette bu noktada dikkat çeken husus, şehirdeki Ermeni nüfusunun nasıl oluştuğudur. Bu konuda arşiv kaynaklarında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Ermenilerin göç ile geldikleri iddia edilmiştir²⁸. Hatta İran ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki bazı yerleşim birimlerinden gelenler sayesinde Ayntâb şehrindeki Ermeni nüfusu artmıştır²⁹. Sicil kayıtlarında rastlanan Ermenilerin İslâm dinine geçmeleri, nüfusun artışının sadece doğumlar yoluyla değil, göçler yoluyla olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Arşiv kaynaklarında Gayr-i Müslim unsurların etnik kimliklerine dair tatmin edici ölçüde verilerin olmaması araştırma sırasında karşılaşılan en önemli problemlerdendi. Sorunu kısmen de olsa çözebilmek için tahrir defterindeki Ermeni unsurlar teker teker incelendi. Tetkikler neticesinde tespit edilen isimlerin hemen hemen hepsinin Ermenilerin kullandıkları isimler olduğu anlaşıldı.

Osmanlılar, Ermenilere karşı ilk andan itibaren engin bir hoşgörüyle yaklaşmışlardır³⁰. Fatih Sultan Mehmed dinî vecibelerini yerine getirebilmeleri için Ermenilere bir takım imtiyazlar vermiş ve Bursa'dan Ermeni Piskoposu Hovakim İstanbul'a getirterek Ermeni Patrikliği'nin teşekkül etmişti³¹. Yavuz Sultan Selim, Kudüs'ü hâkimiyeti altına Ermenilere karşı engin bir hoşgörü ile yaklaşmış ve Kamame kilisesinde ibadet edebilmeleri için ferman vermişti³². Osmanlıların kendi idareleri altında yaşayan azınlıklara karşı hoşgörüsü, insanların vicdan hürriyetlerine karşı duydukları saygının açık bir göstergesiydi. Her ne kadar kaynaklarda Ayntâb'taki Ermeniler hakkında bilgi olmamasına karşın Osmanlı tutumunun burası içinde geçerli olduğu söylenebilir.

Ayntâb şehrinde ikamet eden Ermenilerle ilgili olarak herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiştir. Şehir hayatındaki etkileri yadsınamayacak ölçüde olan Ermenilerin, şehrin batı tarafında kendi isimleri ile

anılan Ermeniyan Mahallesi (Mahalle-yi Armeniya) bulunmaktaydı³³. Bu mahalle, şehrin büyümesine paralellik göstermiş ve zaman içerisinde Hayk-1 Zımmiyan ve Hayk-1 Müslüman şeklinde ikiye ayrılmıştır³⁴. Mahallede yaşayan Müslümanların sayısının artması dolayısıyla, Hayk-1 Zımmiyan ve Hayk-1 Müslüman şeklinde ayrılma gerçekleşmiştir. Ancak bu durum fizikî bir bölünmeyi ifade etmemektedir. Kendi isimleri ile anılan mahallede meskûn oldukları gibi sair mahallelerde hayatlarını idâme edebilmişlerdi. Ermenilerin yaşadığı mahalle adının Ermeni mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Hayk olarak kaydedilmesi de hayli ilgi çekicidir³⁵.

Ayntab'taki Ermeniler, devletin koruyuculuğu altında huzur içerisinde yaşamışlardı³⁶. Can, mal, ırz, namus ve din güvenceleri sağlanmıştı³⁷. Diğer Osmanlı vatandaşları gibi Ermeniler de devlete ödemekle mükellef sair vergileri ekonomik güçleriyle bağlantılı olarak vermişlerdi. Ekonomik durumu yetersiz ya da düşük olanlar, iş göremeyenler, çalışmaya kudreti olmayanlar, kimsesizler, dul kadınlar, yetimler, öksüzler, yaşlılar, körler, kâr ve kisbe kadir olmayanlar ve vakıf meskenlerinde ikamet edenlere vergi muafiyeti tanınmıştı. Kamusal alanda hizmet gören Ermeniler, birtakım mükellefiyetlerden muaf tutulmuşlardı³⁸.

Resim 2: XVIII. Yüzyılın Başlarında Ayntab Şehri³⁹

Ermeniler, Osmanlı idaresi altında rahat bir şekilde yaşadıklarını hatta kendileri gibi Hıristiyan olan topluluklar tarafından zulümlere uğratıldıklarını açıkça ifade etmişlerdi⁴⁰. Öyle ki çok özel ailevi meseleleri için dahi olsa Osmanlı mahkemesine müracaat etmekten çekinmemişlerdi⁴¹. Mahkemede tam bir dinî serbestiyet vardı. Mahkemede söylenen sözün doğru olması ve davacılar tarafından öneminin kavranması açısından, Müslümanlar Kuran üzerine yemin ederken Ermeniler de İncil üzerine yemin ederlerdi. Din ve ahlak arasındaki bağlantının önemini belirten böyle bir durumda mahkemenin uyguladığı dinî hürriyet takdire değerdir⁴².

Ayntâb şehrinde ahalinin huzurlu ve güvenli bir şekilde yaşaması için azami ihtimam gösterilmişti. Hukukun uygulanması noktasında hiçbir surette ayırım yapılmamıştı. Resmî makamlara başvuru hususunda Ermeniler ile Müslüman ahali eşit sayılmış, hiçbir zaman ayrımcılık güdülmemiştir. Ermeniler, mahkemeyi ekseriyetle Müslüman Türkler ile aralarında geçen alışveriş, borçlanma, ortaklık gibi meselelerde arabulucu olarak kullandılar. Ama bunun yanı sıra ailevi konularda, kardeşler arası aile içi kavgalar vb. gibi çok özel aile sorunları nedeniyle mahkemeye başvuranlar vardı. Yani, tıpkı Müslümanlar gibi Ermeniler de gündelik yaşamlarında mahkemeyi araç olarak kullanmışlardı. Sorunlar, adil şekilde çözümlenerek kimsenin mağdur olmamasına ihtimam gösterilmişti⁴³.

Ermeni taifesinden herhangi bir kimse haksız bir davranış ile karşılaştıklarında ki bu resmî görevliler dahi olsa özgürce haklarını arayabilirdi. Halklı oldukları hususlarda da sonuna kadar savunulmuşlardı. Ayntâb mahkemesi, Ermeni ahaliye karşı azınlıkta oldukları gerekçeyle daha koruyucu olmuştu⁴⁴. 1536 yılında Ermeniler arasında işlenen bir cinayetten dolayı açılan soruşturma sebebiyle mahkemeye başvuran altı Ermeni'nin mahkeme huzurunda, "eğer bizim bölgemizden bir Ermeni zarar ziyana sebep olursa bizler sorumluluğunu ortaklaşa kabul ediyoruz. Birbirimize ve bizim dışımızdaki diğer Ermenilere kefil oluyoruz. Bundan böyle toplumumuzdan biri ters bir iş yaparsa hesabını bizden sorun demeleri", Ermenilerin toplum stratejisi geliştirmeye başladıklarını da göstermektedir⁴⁵.

Ayntâb'ta dinî farklılıklarının dışında herhangi bir ayırım söz konusu olmamıştır. Özellikle şehirde etnik ve dinî bir bölünme mevzubahis değildir. Öyle ki Ermeni Mahallesi'nde imam ikamet edebilmekteydi⁴⁶. Hayk-ı Müslüman adını alan mahallede mescid yapılmıştı⁴⁷. Ayntâb

şehrinde katı bir bölünme olmadığı gibi zaman zaman Türkler ile Ermeniler aynı mahallede yaşadıkları ve birbirleriyle her türlü sosyal ve ekonomik münasebet içinde olmuşlardı. Bu noktada sicil kayıtlarında pek çok örnek yer almaktadır⁴⁸.

Ermeniler, Türk harsını o kadar benimsemişlerdi ki adetleri, görenekleri, dilleri Türklerinkiyle aynıydı⁴⁹. XVI. yüzyılın ortalarında yapılan Şeyh Fethullah Külliyesi'nin⁵⁰ parçası olan hamam, Ermeniler tarafından kutsal kabul edilmişti⁵¹. Ermeniler, Sürb Ağa dedikleri Şeyh Fethullah hamamını yılın belli üç gününde kendilerine tahsis ettirecek burada yıkanır ve türbeyi ziyaret ederlerdi. Müslümanlar gibi yanlarında getirdikleri yeşil örtü ve mumları mezara bırakır ve kurban keserlerdi. Hastalık nedeniyle gelemeyenlere hamamın suyundan götürürlerdi⁵². Günlük hayat içerisinde pek çok ortak noktanın olduğu gözlenmektedir. Ayntâb mutfağı, Ermeni mutfağının ayrılmaz bir parçasıdır. Kız isteme, çehiz verme, nişan yapma, düğün icra etme, hamam ve mesire alanlarına gitme gibi pek çok konuda ortak tavır ve tutum içerisindeydiler⁵³.

Ayntâb; coğrafi konumu itibariyle ticaretin canlı bir şekilde yapıldığı bir merkezdi. Şehrin ticaret hayatında aktif olarak yer alırlardı. Ticaret hayatında Ermeniler, Türklerden borç para alabilmişler, aynıysa diğer taraf için de söz konusu olmuştur⁵⁴. Ermeniler, ticarî faaliyetlerin yanı sıra sınaî etkinliklerde de bulunmuşlardı. Ahi teşkilatının prensipleri üzerine tesis edilen esnaf örgütlenmesine dâhil edilmişlerdi. Ermeniler, geleneksel anlayış içerisinde örgütlenen⁵⁵ esnaf teşkilatına dışlanmadıkları gibi görev dahi verilmişti. Benzer bir yapının Ayntâb için geçerli olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Ayntâb Şehri'ndeki Ermeniler toplumu, XVI. yüzyıllarda uyum ve huzur içerisinde hayat sürmüşlerdi. Günlük hayatta dinî farklılıklarının dışında herhangi bir ayrıma tutulmamışlardı. Ermeniler, Türk gelenek ve göreneklerini o denli benimsemişlerdi ki yabancılar tarafından Hıristiyan Türkler olarak kabul görmüşlerdi. Şehir yaşantısına katkıları olan Ermeniler, ticarî hayatta esnaf örgütlenmesine dâhil edildikleri gibi Türklerle birlikte dayanışma içerisinde faaliyet göstermişlerdi. Ermeniler, devrin siyasi ve sosyal hadiselerinden etkilenmişlerdi. Mevcut yönetim, bir tarafı diğer tarafa yeğ tutmamıştı. Hatta azınlık konumunda olan Ermenilere karşı oldukça toleranslı davranış ve tutum sergilemişti. Netice itibariyle Ermeniler, Osmanlı idaresi altında uyumlu bir şekilde yaşam sürmüşlerdi.